

Уроки Угорської революції 1956 року

УДК - 327 (477 + 479.24)

SUMMARY

The events of Hungarian revolution of 1956 are analyzed in the article. It is noted that the socialism, brought by Soviet regime, was unfamiliar for the Hungarian society; its ideology, values were not accepted by the majority of the country population that resulted in civil unrest. It is underlined that namely the workforce of Hungary took power into their hands and strove to build democratic society and it is only military intrusion of the USSR that prevented to implement their plans. Drawing parallels with Ukrainian realities the author reveals how the political life of Ukraine can be transformed in the light of the lessons of Hungarian revolution.

Key words: Hungarian revolution of 1956, military aggression of the USSR, totalitarian regime, oligarchical regime, lessons of Hungarian revolution for Ukraine.

У червні 1948 р. комуністи об'єдналися із соціал-демократами та утворили Угорську партію трудящих (УПТ). Нова партія взяла за основу принципи марксизму-ленінізму, а також "вчення Сталіна", розпочала класову боротьбу з іншими партіями, в результаті чого практично всі інші партії припинили свою діяльність. У країні утверджується партійно-тоталітарна держава з "міні-Сталінізм" - першим секретарем ЦК УПТ і главою уряду М. Ракоші, який разом із соратниками повернувся на батьківщину з московської еміграції. Розпочалося бездумне копіювання радянської моделі. Впровадження планового господарства, насильницька колективізація на селі, створення військово-промислового комплексу з вкладенням в нього величезних коштів та Угорської народної армії, неприкрите адміністрування з впровадженням у повсякденне життя культу особи М. Ракоші, боротьба з релігією, викоренення національних традицій. Усе це разом призвело до того, що становище більшості населення погіршувалося з кожним днем.

У країні відбулися численні чистки, жорстоко придушувалася будь-яка політична опозиція партійному режимові М. Ракоші. Розпочалися показові політичні процеси, боротьба за владу всередині бюрократії, нічні вилазки й операції таємної поліції, переслідування і репресії. Тільки у 1952-1956 рр. в Угорщині було засуджено 136 434 людини, більше половини з яких отримали тюремне ув'язнення. Майже чверть населення перетворилося на інформаторів або поліцейських донощиків. Усе це визначало внутрішньополітичний клімат у країні [1].

Ось як про становище в Угорщині в середині 50-х пише у книжці "Криза десталінізації в Східній та Центральній Європі 1953-1956 років" багатонаціональний авторський колектив: "Криза десталінізації призвела до прихованих або явних дисфункцій у соціальній і політичній сферах, які, з одного боку, стали результатом сталіністської практики здійснення влади, а з другого - перших обережних спроб змінити цю практику в рамках існуючої системи. Криза також віддзеркалювала конфлікт статично організаційної форми панування з динамічними та багатограними інтересами суспільства" [2, с. 17].

Конфлікт, що назрівав в угорському суспільстві, змусив керівництво КПРС у червні 1953 р. запропонувати М. Ракоші відмовитися від посади глави уряду, залишаючись при цьому першим секретарем ЦК УПТ [3, с. 33]. Прем'єр-міністром був призначений І. Надь, який користувався великим авторитетом у народі. В політичному житті Угорщини з'явилися перші ознаки "відлиги", зокрема почалися акції реабілітації незаконно засуджених, активізувалася діяльність громадських організацій. В економічному житті розпочалися реформи в сільському господарстві, у промисловості більше уваги стали приділяти випуску товарів широкого вжитку. Однак процес демократизації не зміг розгорнутися на повну силу. У квітні 1955 р. І. Надя було усунуто з посади прем'єр-міністра, а в грудні - виключено з партії [3, с.106]. Знову почалося "похолодання". Втім, спроби відновити колишні методи управління країною зустрічали посиленій опір. На підтримку реформ активно виступала інтелігенція.

І. Надь згрупував навколо себе опозицію, яка виступала проти диктату М. Ракоші. Ситуація в країні загострилася, про що посол СРСР в Угорщині Ю. Андропов інформував Москву.

До Будапешта зачастили високі московські контролери: М. Суслов, А. Мікоян. Так, М. Суслов під час однієї з поїздок звернув увагу й на те, що в кадровій політиці УПТ "великі ненормальності": на керівну роботу рідко висуюються особи угорської національності. "Під прапором залучення до керівництва авторитетніших і досвідченіших кадрів, серед яких переважають товариші єврейської національності, - наголошував Суслов, - є тенденція ще більше відсунути від керівництва молоді кадри угорської національності" [3, с. 110].

Вивчаючи ситуацію в Будапешті, А. Мікоян зробив висновок, "що досягнення єдності в керівництві партії, а також відновлення довіри у членів ЦК до Політбюро прямо залежить від питання про перебування М. Ракоші на посаді першого секретаря ЦК УПТ". Він одразу запропонував Ракоші "самому подати у відставку", і тим самим "забезпечити партії збереження свого керівництва та полегшити розгром опозиційних і ворожих елементів". Після цієї поради угорські лідери "зраділи такому вирішенню питання", а сам Ракоші, присутній при розмові, заявив, що, ставлячи інтереси партії понад усе, "він готовий подати у відставку й вважає це правильним, якщо товариші вважають це корисним".

В угорському керівництві зміна політичних фігур відбулася через кілька днів. Однак місце Ракоші зайняв не І. Надь, а неамериканський народ Е. Гере [4, с. 9], який до 1945 р. очолював у Парижі компартію у вигнанні, а потім разом із Ракоші проводив соціалістично орієнтовану економічну політику і чинив репресії наприкінці 40-х - на

початку 50-х років. Гере пообіцяв провести політичні реформи, звільнив кілька сотень політичних в'язнів. Однак ці кроки нового керівника партії не викликали великої довіри більшості населення. Кількість невдоволених, насамперед серед молоді, росла.

Зрештою Гере був змушений реабілітувати колишнього керівника Угорської компартії Л. Райка, якого було страчено, і його прихильників. Це була одна з основних вимог "гуртка Петофі", після того як вдова Л. Райка привселюдно виступила з вимогою його реабілітації і покарання убивць. 6 жовтня 1956 р. відбулося пишне державне поховання Райка і трьох його сподвижників [5, с. 144].

Аналіз викладеного дає підстави зробити висновок, що політичні й державні лідери Радянського Союзу не тільки володіли інформацією про складну ситуацію в Угорщині, а й вживали, як їм здавалося, адекватних заходів для її стабілізації. А якщо ситуація різко загострювалася, вони вдавалися і до більш рішучих дій, зокрема до демонстрації воєнної сили. Що й відбулося буквально через кілька місяців.

Драматичні події осені 1956 р. в Угорщині залишили глибокий і незагойний слід в історії повоєнної Європи. Вони відобразили складні проблеми і суперечності, що постали в епоху "холодної війни", і викликали щонайширший резонанс в усьому світі. За майже п'ять десятиліть, що минули відтоді, створено ґрунтовну історіографію, присвячену цій темі. Але більшість публікацій, що виходили друком в Угорщині та СРСР аж до кінця 80-х років [6, с. 280], носили тенденційний характер. Такий підхід пояснюється певними причинами: політичними умовами, в яких працювали дослідники, відсутністю доступу до важливих архівних документів, існуванням ідеологічних табу, жорсткою державною цензурою. Тому в радянській та угорській літературі оцінки подій, що відбулися, давалися тільки на основі "погоджених" партійних позицій.

На рубежі 90-х років в Угорщині, СРСР, а потім і в Росії з'явилися нові дослідження, автори яких намагалися уникнути "перекосів", що були в попередніх працях, і об'єктивно показати розвиток ситуації в Угорщині до і після повстання, у тому числі в критичні дні наприкінці жовтня-на початку листопада 1956 р. [7, с. 280].

Визначальним кроком, що дав змогу розкрити багато "білих плям", стала передача угорському уряду в листопаді 1992 р. Президентом Російської Федерації пакету таємних документів, пов'язаних із цими подіями.

У середині жовтня 1956 р. внутрішньополітична ситуація в Угорщині різко погіршилася. Небезпека полягала в тому, що коли 3-4 місяці тому невдоволення висловлювала тільки інтелігенція, то тепер ці настрої починали досить широко проникати в середовище робітників, не кажучи вже про селянство, яке є "помітно схвильованим і вимагає розпуску виробничих кооперативів" [7, с. 290]. Крім того, "критичні настрої почали поширюватися серед частини працівників держбезпеки і деяких керівних армійських працівників", які виступали "проти керівництва партії" [7, с. 265].

Ускладнення становища в країні зумовлювалося і труднощами в економіці: зібраний того року врожай був значно менший за попередній; через нестачу в країні вугілля, нафти й сировини простоювали підприємства; на залізничному транспорті було скорочено 600 потягів, головним чином пасажирських. Усе це торкалося інтересів угорців і впливало на їхні настрої.

На осінь 1956 р. невдоволення "комуністичним" режимом стало загальним. Робітники, студенти, представники інтелігенції вимагали свободи слова, друку та зборів, рівноправних відносин із СРСР, скасування принизливої системи зарплати, нормування праці на підприємствах, запровадження робітничого самоврядування та студентської автономії.

Втім, слід зазначити, що багато робітників пам'ятали капіталізм і не хотіли його повернення. Загальний настрій угорських робітників можна сформулювати так: "ні" капіталізму і "ні" бюрократичному псевдосоціалізму - "так" соціалізму, що базується на самоврядуванні".

Після антиурядової демонстрації 23 жовтня 1956 р. в Будапешт було введено радянські війська. У місті розпочалися бої між радянськими танками, силами угорської держбезпеки з одного боку й угорськими трудящими - з другого. На вулицях міста з'явилися барикади, створювалися квартальні революційні комітети, які допомагали повстанцям продовольством і піклувалися про поранених. Частина солдатів Червоної Армії відмовилася стріляти в робітників, за що деякі з них були страчені радянською держбезпекою. До речі, на одному з будинків по вул. Бойза, що неподалік від колишнього радянського посольства, на початку 90-х років встановлено меморіальну дошку в пам'ять про цих воїнів. До 25 жовтня майже на всіх заводах і фабриках Будапешта були сформовані робітничі ради, що фактично взяли ці підприємства під свій контроль. На кілька днів радянські війська залишили місто. Однак уже 4 листопада вони повернулися в столицю Угорщини і сформували уряд на чолі з Я. Кадаром.

Утім, воєнна і політична поразка ще не була поразкою економічною. Робітничі ради продовжували діяти, вони почали координувати свою роботу, організовували страйки, відмовлялися визнавати нову владу. 14 листопада на електроламповому заводі м. Будапешта відбулася конференція представників робітничих рад. Вибірали делегатів демократичним шляхом: робітники самі визначали, хто з членів ради підприємства поїде на конференцію. Остаточне рішення ухвалювала не рада, а загальні збори працівників підприємства. На конференції було утворено координаційний орган - Центральну робітничу раду Великого Будапешта, яка ухвалила рішення про загальний страйк із вимогами повернути уряд І. Надя, вивести радянські війська та відновити політичний плюралізм [8].

У відповідь уряд запровадив надзвичайний стан, заборонив усі мітинги і демонстрації, ув'язнював людей без слідства та суду. Та навіть за цих умов робітники продовжували боротьбу. На металургійному заводі в Чепелі (район Будапешта) робітники влаштували сидячий страйк, вимагали звільнення ненависних лідерів. Люди захопили практично всі великі заводи. Коли угорська політична поліція (AVH) і радянські війська зрештою розпочали штурм підприємств, знову спалахнула збройна боротьба.

Навіть після придушення 11 листопада останнього вогнища збройного опору в "Червоному Чепелі" робітники залишалися згуртованими завдяки радам на заводах, у районах та містах, і навіть на національному рівні. Загальноугорський страйк також тривав.

Страйкарі заявили Москві й угорському урядові, що вони стануть до роботи тільки за умови звільнення політичних в'язнів і виведення радянських військ з країни. Вони прагнули утримання заводів під своїм контролем і посилення влади робітничих рад.

21 листопада в Будапешті було скликано всеугорські збори з метою утворення національної робітничої ради. Коли робітники прибули на місце їх проведення, поліція і армія перекрили входи в будинки. Незважаючи на погрози, делегати перебралися в інше місце і таки провели збори.

Тільки після кількох тижнів репресій урядові Кадара вдалося встановити свою владу над радами. Без незалежного політичного керівництва робітничі ради не змогли захопити владу в країні. Натомість вони вели нескінченні переговори з урядом Кадара. Зрештою більшість рад прийняла рішення про припинення страйку. Але на цей заклик відгукнулася лише чверть усіх робітників.

На початку 1957 р. уряд Кадара видав декрет, що забороняв страйки і заклики до них, погрожуючи організаторам стратою. Робітничим радам було заборонено приймати будь-які політичні рішення, і всі резолюції, що стосуються внутрішнього життя заводів та фабрик, мали дістати схвалення політичного комісара - партійного секретаря.

У ті тривожні дні на австро-угорському кордоні зосередилось багато добровольців, які виявили бажання вирушити в Угорщину. Так, прикордонний ресторан Ніккельсдорфа став "схожим на перевалочний пункт, куди із Західної Німеччини прибували люди, які розмовляють угорською, одягнені в американську форму..., у кожного з них похідне спорядження".

Незважаючи на те, що американський президент Д. Ейзенхауер 26 жовтня 1956 р. запевнив М. Хрущова у тому, що у США "немає інтересу" до угорських подій, оскільки це "внутрішня справа радянського блоку" [9, с. 31-34], в умовах гострого протистояння між двома блоковими системами, що було характерно для періоду "холодної війни", керівники СРСР не виключали збройного втручання в угорські події з боку західних держав. Примітний факт: 20 листопада американські ЗМІ повідомили, що "передбачається розслідування по лінії Конгресу тієї ролі, яку відіграли радіостанції "Голос Америки" і "Вільна Європа" в тому, що угорські повстанці були переконані, нібито Америка підтримає їхнє повстання за допомогою зброї" [10, с. 35].

Аналіз документів Ради національної безпеки США дає підстави вважати, що угорські події застали американських керівників зненацька. Для надання військової допомоги Угорщині США повинні були заручитися згодою своїх союзників, а ті були зайняті війною в Єгипті. В умовах, коли Англія, Франція та інші держави були втягнуті в "суецьку кризу", Рада безпеки США зняла з порядку денного питання про військову допомогу Угорщині. Стосовно Австрії, то вона навряд чи стала б ризикувати нейтралітетом, аби пропустити через свій повітряний простір американські військово-транспортні літаки. Надання допомоги Австрії у вирішенні проблеми угорських біженців - єдине, що зробили США. Останню крапку над "і" в угорських подіях поставила XI сесія Генеральної Асамблеї ООН. Більшістю держав 12 грудня 1956 р. була прийнята резолюція, яка засуджувала СРСР у "порушенні політичної незалежності Угорщини".

Здійснення силових акцій впливу на угорське суспільство заради збереження оголошеного "єдино справжнього взірця" соціалізму, недопущення будь-якого відходу від нього спричинило чимало жертв і призвело до безлічі людських трагедій. У боях із 23 жовтня і до січня 1957 р. (коли ще продовжувалися каральні операції) загинуло понад 2,5 тисячі угорців, кількість поранених перевищувала 19 тисяч. Із радянського боку прямі жертви серед військових становили 2 260 осіб, з яких у боях загинуло 660 солдатів і офіцерів, 51 - пропали безвісти, а 1 450 - поранено. Прах багатьох радянських воїнів і до сьогодні спочиває на території Угорщини. Таким є кривавий підсумок подій. [11].

То які уроки Угорської революції 1956 р. Україна повинна сьогодні для себе зробити?

Перший. Привнесений на радянських багнетах соціалізм в Угорщину був чужим для угорського суспільства, його ідеологія та цінності не сприймалися більшістю населення країни. Близькість Угорщини до демократичної Європи, яка демонструвала високі життєві стандарти, а також неспроможність авторитарного режиму вирішувати нагальні проблеми суспільного розвитку, наступ на католицьку церкву, виникнення структур громадської самоорганізації, активна участь у них молоді - все це створило умови для революційних перетворень.

Трудящі Угорщини ще раз довели, що свободу можна здобути тільки в боротьбі і що вона ніколи не буде подарована згори. Для руйнування тоталітарної системи використовувалися форми організації, що ґрунтувалися на принципах прямої демократії і об'єднували більшість робітничого класу. Робітничі ради відігравали не тільки рушійну, а й конструктивну роль. Трудящі виявилися здатними зруйнувати старий порядок і за кілька днів створити новий, вільний від бюрократії. Робітничі ради були переможені тільки військовою силою наддержави. Якби вони мали можливість розвиватися, їхній потенціал був би націлений на створення демократичного соціалістичного суспільства.

Урок для України саме у тому, що демократичний розвиток постсоціалістичної країни можливий тільки при вирішальній ролі громадянського суспільства, його контролю над владою.

Другий. Радянський Союз використав всі свої можливості, щоб не дати Угорщині вирватися з "обіймів Кремля" - в хід пішла і військова могутність, і політичний тиск, і міжнародні важелі. Головне в Москві вдалося переконати світову спільноту, що події в Угорщині це внутрішня справа соціалістичного табору, тож її рішення не виходить за рамки спільноти. Таким чином сьогодні діє і Росія по відношенню до анексії Криму та війни на Донбасі, прагнучи переконати провідні країни світу у тім, що це внутрішній український конфлікт. Тому українському керівництву, дипломатам потрібно робити все можливе для того, щоб донести до провідних країн світу всю правду про російську агресію. Згідно з відповідними документами довести ООН, що РФ веде відкриту війну проти незалежної держави.

Третій. Угорські революціонери мали надію на підтримку західних країн, і, в першу чергу, США. Однак Америка не захотіла вступати у конфлікт із СРСР і залишила угорців напризволяще. Те ж саме зробили і провідні країни Європи, обмежившись лише заявами, у яких засуджувалися дії Радянського Союзу. Не дивно, що у випадку із російською агресією проти України ми бачимо щось схоже з реакцією Заходу на радянське військове втручання в Угорщині у 1956 році. Вихід тут один: треба усіма засобами показати, що агресор на Україні не зупиниться, а буде вести схожу політику і по відношенню до інших постсоціалістичних країн.

Четвертий. Події Угорської революції 1956 року показали, що зрадники і перевертні зіграли вирішальну роль у її поразці. Згадаймо лише Матяша Ракоші, Яноша Кадара та Ерне Гере. Ці колабораціоністи були виховані угорським суспільством, жили серед людей, користувалися підтримкою частини населення. Вони стали біля керма держави та проводили антинародну політику багатьох років, але, рано чи пізно, справедливість взяла гору і до влади в країні прийшли демократичні сили, які повернули Угорщину в лоно Європейських держав. Цей урок особливо варто засвоїти українським політикам, які сьогодні прагнуть до євроінтеграції. Своїх ворогів потрібно знати та уміти з ними боротися. На жаль, "п'ята колона" в Україні є - вона досить потужна і не сидить склавши руки. І саме угорський досвід революції 1956 року показує, чим може закінчитися поразка прогресивних сил в Україні.

П'ятий. Авторитарний режим Ракоші проникав у всі сфери суспільного життя, прагнув скрізь навести свій порядок, контролювати економіку, політику, духовну царину. Опозиційні сили були практично знищені і відродилися тільки під час революції. Сьогодні в Україні, за ствердженням деякі науковців, є всі ознаки формування олігархічної політичної системи, в основі якої опинилися основні корпоративні групи інтересів, влада яких у багатьох своїх проявах нагадує тоталітарні режими соціалістичних країн. У той же час, масові інтереси, як і раніше, недостатньо артикульовані і не мають адекватного політичного представництва.

У нашій науковій літературі, як і в політичній публіцистиці, з'явився феномен так званої "олігархії". Фактично це один з різновидів елітарного правління, при якому переплетені влада та власність, а формальні інститути демократії використовуються в недемократичних цілях. Такий результат поверхової демократизації особливо небезпечний при відсутності механізму демократичного контролю за діями влади [12].

Про те, чим це може закінчитися, свідчать уроки Угорської революції 1956 року.

Список використаних джерел:

1. Sibilla Haus. Hungary 1956. // Neue Arbeiterpresse. - 1996. - 5.12.
2. Hrsg.von Jan Foitzik. Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa. 1953-1956. - Zurich, 2001. - Vom. 17. - 393 s.
3. Венгрия. 1956 года. Очерки истории кризиса. - М.: Наука, 1993.
4. Мусатов В. Л. СССР и венгерские события <st1:metricconverter productid="1956 г" w:st="on">1956 г</st1:metricconverter>.: новые архивные материалы // Новая и новейшая история. - 1993. - № 1. - С. 9 - 17.
5. The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents. ВР.: Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, 2002. - 600 p.
6. Ткач Д. І. Реформування політичної системи Угорської Республіки в останні десятиріччя ХХ століття: історичні передумови політичних трансформацій // Наук. праці. Історичний факультет Запорізького державного університету. - Запоріжжя: Просвіта, 2003. - Вип. XVI. - С. 267-281.
7. Gyzrkó László A bakancsos forradalom - Вр.: Kossuth, 2001. - 542 o.
8. Вадим Галиновський. Угорська Революція 1956 року - лівий експеримент, потоплений у крові // Зміна. - 2001. - 24 листоп.
9. Az MSzMP határozatai es dokumentumai (1967-1970). - Вр.: 1974. - 388 o.
10. Sipos Levente: Tanulmányok a szocializmus történetéből. - Вр.: Politikatörténeti Alapítvány, 2001. - 351 o.
11. Степан Віднянський: 50-річчя Угорської Революції 1956 року. [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.zn.kiev.ua/nn/show/619/54821/- Назва з екрану.
12. О. В. Бабкіна Демократичні детермінанти трансформації політичного життя України у світлі уроків Угорської революції 1956 р. та Української революції 2004 р. [Електронний ресурс] - Режим доступу: dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26635/27-Babkina.pdf Назва з екрану.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються події Угорської революції 1956 року. Відзначається, що привнесений на радянських багнетах соціалізм в Угорщину був чужим для угорського суспільства; його ідеологія, цінності не сприймалися більшістю населення країни, що і привело до народного повстання. Підкреслюється, що саме трудящі Угорщини взяли владу до своїх рук, прагнучи побудувати демократичне суспільство, і тільки військове втручання СРСР завадило їм здійснити свої плани. Проводячи паралелі з українським сьогоденням автор показує, як може трансформуватися політичне життя в Україні у світлі уроків Угорської революції.

Ключові слова: Угорської революції 1956 року, військова агресія СРСР, тоталітарний режим, олігархічна влада, уроки Угорської революції для України.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются события Венгерской революции 1956 года. Отмечается, что привнесенный на советских штыках социализм в Венгрию был чужим для венгерского общества; его идеология, ценности не воспринимались большинством населения страны, что и привело к народному восстанию. Подчеркивается, что именно трудящиеся Венгрии взяли власть в свои руки, стремясь построить демократическое общество, и только военное вмешательство СССР помешало им осуществить свои планы. Проводя параллели с украинским настоящим автор показывает, как может трансформироваться политическая жизнь в Украине в свете уроков Венгерской революции.

Ключевые слова: Венгерской революции 1956 года военная агрессия СССР, тоталитарный режим, олигархическая власть, уроки Венгерской революции для Украины